

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ปัญหาและความสำคัญของการวิจัย

มนุษย์และธรรมชาติอยู่ร่วมกันมาโดยตลอด ไม่สามารถแยกจากกันได้ เพราะเดิมทีเดียวก่อนที่จะมีศาสนาใดๆขึ้นในโลกมนุษย์ก็นับถือธรรมชาติมาก่อนว่าเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์^๑ มนุษย์จึงอาศัยสิ่งแวดล้อม และมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิด จนไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ ทั้งนี้เนื่องจากมนุษย์มีกำเนิดอยู่ภายใต้สิ่งแวดล้อม และสิ่งแวดล้อมทุกชนิดก็มีผลโดยตรงและโดยอ้อมในการที่จะกำหนดให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้^๒ และมนุษย์ก็ใช้สิ่งแวดล้อม เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย เพื่อให้ตนเองได้กินดี อยู่ดี ในสิ่งแวดล้อมที่ตนอยู่

การแข่งขันในการผลิตเพื่อสนองความต้องการ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมขึ้นกับทรัพยากรธรรมชาติ^๓ อันเนื่องมาจากการบริโภคทรัพยากรของมนุษย์ที่ไร้ประสิทธิภาพ จึงทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง^๔ ซึ่งเป็นการเสียความสมดุลของระบบนิเวศและย่อมมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม^๕ ระบบนิเวศนั้น ป่า ถือว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญมาก เพราะเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร และป่ายังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของมนุษย์ นอกจากนี้ ป่ายังหมายถึง ต้นไม้มานานาชนิดแล้ว ยังรวมไปถึงเรื่องดิน น้ำ ความหลากหลายของสัตว์ป่านั้นยังมีหน่วยชีวิตเล็กๆ และพืชพันธุ์อื่นๆ^๖ อีกด้วย

มนุษย์กับธรรมชาติยังมีความสมดุลกันแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความเกื้อกูลซึ่งกันและกันมาช้านาน ตามคติที่ว่า เสือ피 เพราะป่าปก ป่ารก เพราะเสื่อยัง ดินเย็น เพราะหญ้ายัง หญ้ายัง เพราะดินดี^๗ ถ้าขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไปก็จะส่งผลต่อความสมดุลของระบบนิเวศ โดยเฉพาะมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ และมนุษย์เองก็มีบทบาทสำคัญในการจัดสรร

^๑ ธนู แก้วโอภาส, ศาสนาโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๗.

^๒ เครือข่ายองค์กรสิ่งแวดล้อม ๓๘, ร่วมใจกันทำวันนี้, (กรุงเทพมหานคร: แพลน ปรินติ้ง, ๒๕๓๘).

^๓ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม, ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส โซ่แสดนดาร์ด ประเทศไทย จำกัด, ๒๕๓๐), หน้า ๑๐.

^๔ อนุช อาภาภิรม และคณะ, สิ่งแวดล้อมและประชากร : เครื่องเขนความเจริญ, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ บุ๊ค เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๘๔.

^๕ อุ่แก้ว ประกอบไวยทกิจ บีเวอร์, มนุษย์- ระบบนิเวศและสภาพนิเวศในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๑), หน้า ๒๐๘.

^๖ พระมหาเจิม สุวโจ, ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมโม, ปริญญานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

^๗ ฉัตรวดี นนทรี, ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการอนุรักษ์วังปลา : การพลิกฟื้นวิถีชีวิตชนบท, (เชียงใหม่ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค, ๒๕๔๗), หน้า ๑.

ดัดแปลง และเป็นผู้ทำลาย แม้ว่าระบบนิเวศจะมีความสำคัญในการดำรงชีวิต^{๕๔} เพียงใดก็ตาม ความผูกพันสัมพันธ์กับป่าระหว่างมนุษย์มีมาช้านาน โดยเฉพาะด้านพระพุทธศาสนานั้น ป่ามีความสัมพันธ์ทางด้านพุทธประวัติ หลักคำสอน และสถาบันทางพระพุทธศาสนา^{๕๕} ความอุดมสมบูรณ์ของป่าในอดีตเป็นสิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูลให้เกิดผู้นำทางจิตใจในรูปแบบฤษีฤๅษี และองค์พระศาสดา โดยเฉพาะองค์พระศาสดาพระองค์เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ประสูติ ตรัสรู้ แสดงพระธรรมเทศนา และปรินิพพานในป่า ดังนั้นป่าจึงเป็นอะไรทุกอย่างที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ พุทธบริษัทจึงมีความรักและรู้จักบุญคุณของป่า^{๕๖} สถานที่ประทับของพระพุทธเจ้าก็ล้วนแล้วอยู่แต่ในป่า การดำเนินชีวิตมีการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างแยกจากกันไม่ได้ พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้กฎของธรรมชาติอันสูงสุดพระองค์ทรงมองเห็นประโยชน์และความสำคัญของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงได้ทรงวางหลักพระธรรมวินัย ให้สาวกศึกษาและปฏิบัติตามโดยใช้อุปกรณ์ที่หาได้ง่ายจากธรรมชาติ และใช้สิ่งแวดล้อมมาเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ศาสนา จนทำให้พุทธศาสนาเป็นที่ยอมรับของสังคม การที่พระสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้วนั้น นอกจากจะเป็นการปฏิบัติตามหน้าที่ของพระสาวกแล้ว ยังช่วยรักษาสภาพแวดล้อมอีกด้วย ดังที่ ภัทรพร สิริกาญจน ได้กล่าวไว้ในงานวิจัย เรื่อง “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ” ตอนหนึ่งว่า ผู้มีศีล และวินัยอย่างเคร่งครัดย่อมไม่ทำลายชีวิตไม่ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ เพราะศีลและวินัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งตามหลักพุทธศาสนา ทำให้ชาวพุทธตระหนักถึงคุณค่าของชีวิต ไม่ทำลายมนุษย์ สัตว์ และพืช อันเป็นสิ่งมีชีวิต นอกจากนั้นผู้มีศีลและวินัยยังทะนุบำรุงสิ่งมีชีวิตให้เจริญงอกงามและเป็นประโยชน์เกื้อกูลโลก จึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”^{๕๗} ไปในทางหนึ่งด้วยเช่นเดียวกัน

ในแง่หลักธรรมคำสอนพระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการอยู่ป่าไว้หลายแห่ง เช่น ในการทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ พระองค์ทรงตรัสว่า “ไม่ทำความชั่ว ให้ทำความดี ทำจิตใจให้ผ่องใส” และสุดท้ายทรงตรัสว่า “จงยินดีในเสนาสนะอันสงัด” คือ ทรงมุ่งให้พระเข้าไปใช้ป่าบำเพ็ญสมณธรรม^{๕๘} พระสงฆ์ในสมัยครั้งพุทธกาลไม่ได้แยกเป็นฝ่ายคามวาสีกับอรัญญวาสีอย่างชัดเจนในเช่นปัจจุบัน “การแยกเป็นสองฝ่ายปรากฏชัดในประเทศศรีลังกา โดยแบ่งพระสงฆ์ฝ่ายคณธรรมาว่าเป็นพระบ้าน

^{๕๔} อรุณี เมฆนาค, **ชีวิตกับสิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยี**, (นนทบุรี: เจริญรุ่งเรืองการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๕๑ – ๕๓.

^{๕๕} จานงค์ อติวัฒน์สนธิ, **ทัศนะเชิงพุทธศาสตร์เกี่ยวกับนิเวศวิทยา**, ในมหาจุฬาวชิการ พุทธศาสตร์และสังคมศาสตร์, บรรณาธิการโดย สนิท ไชยวงศ์คต, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๖๘.

^{๕๖} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ), **พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่า**, นิตยสารเสขิยธรรม ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๙ (มกราคม – กุมภาพันธ์ ๒๕๓๕), หน้า ๑๘.

^{๕๗} ภัทรพร สิริกาญจน, “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ : แนวคิดและบทบาทของพระคำเขียนสุวณโณ ในการพัฒนาชุมชน”, **งานวิจัยเสนอต่อสถาบันไทยคดีศึกษา**, (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์: กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘), หน้า ๙๗.

^{๕๘} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พระกับป่ามีปัญหาอะไร**, (กรุงเทพมหานคร: ชุมชนพุทธธรรมศิริราช ฝ่ายนักศึกษา เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๕-๗.

เรียกว่า ความวสี และเรียกพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระว่าเป็น อรัญญวาสี^{๑๓} ซึ่งต่างก็อาศัยระบบนิเวศที่เป็นป่าไม้ แม่น้ำลำธาร เป็นที่พักอาศัยในการบำเพ็ญเพียรคุณธรรมของตนเองให้สูงขึ้น

พระพุทธศาสนามีปรัชญาและคำสอนที่เน้นความตระหนักและมีความเมตตาต่อชีวิตทั้งมวล แต่ที่ผ่านมา ชีวิตสัตว์ พืชพรรณ ทรัพยากรทางธรรมชาติ เป็นต้น ถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว อันเป็นผลมาจากความโง่เขลา ความโลภ และการขาดความเคารพต่อโลก วิถีการดำเนินชีวิตที่เรากลัวที่เราเผชิญอยู่ทุกวันนี้ ต้องการความช่วยเหลือที่เร่งด่วน แต่การมุ่งเน้นคุณค่าด้านจิตวิญญาณของมนุษย์ มิได้หมายความว่าละเลยบทบาทของวิทยาศาสตร์ แต่วิทยาศาสตร์มีขอบเขตอยู่กับสภาพของโลก ในขณะที่พุทธศาสนาเป็นแหล่งคุณค่าของมนุษย์ และทุกวันนี้ ประชาชนจำนวนมากรู้สึกว่ นอกเสียจากปัจเจกชนและค่านิยมทางสังคมจะได้รับการกระตุ้น เมื่อนั้นเราจึงจะเริ่มแก้ปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ได้ในวิถีทางที่มีผลต่อชีวิตบนโลก ทั้งปัจจุบันและอนาคต

มนุษย์ได้ประจักษ์ชัดแล้วว่า ปัญหาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น เป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์ทั้งมวล คงไม่มีเวลามาจับผิดกันว่าใครคือฆาตกรผู้ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสียยับเยิน คงไม่สามารถจะมอบให้ใครกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งรับภาระแก้ปัญหาแต่เพียงกลุ่มเดียว เมื่อมนุษย์ทุกคนบริโภคใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติเช่นเดียวกัน และปัญหาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นมาก็เพราะเหตุว่ามนุษย์ใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็นด้วยความประมาท มนุษย์ทุกคนจึงต้องมีส่วนร่วมในการร่วมกันแก้ปัญหาตามกำลังสติปัญญา ความรู้ความสามารถ อำนาจและหน้าที่ที่ตนมีอยู่ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาในหัวข้อเรื่อง “วิเคราะห์การจัดการสิ่งแวดล้อมตามแนวทางพระพุทธศาสนา” เพื่อนำแนวคิดองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยมาปรับใช้ในการพัฒนาการจัดการสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมของศาสตร์สมัยใหม่ และในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์การจัดการสิ่งแวดล้อมตามแนวทางพระพุทธศาสนา

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร (Document Rescasch) โดยการมุ่งเน้นศึกษารูปแบบ วิธีการ กระบวนการในเชิงศึกษาวิเคราะห์สิ่งแวดล้อมตามแนวทางพระพุทธศาสนา โดยแบ่งขอบเขตของการศึกษาเป็น ๒ ประการ คือ

^{๑๓} พระยาดำรงราชานุภาพ, กรมสมเด็จ, ตำนานคณะสงฆ์ ในประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๔), หน้า ๑๖๕ -๑๖๗.

๑) ขอบเขตด้านเอกสาร

เป็นการศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นเอกสารหลัก และเอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ ตำรา หนังสือ เอกสารวิชาการ และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาษาไทย และภาษาต่างประเทศเป็นเอกสารรอง เป็นต้น

๒) ขอบเขตด้านเนื้อหา

เป็นการมุ่งเน้นศึกษาการจัดการสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาที่นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา นักนิเวศวิทยา และที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา หนังสือ เอกสารวิชาการ และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษามุ่งศึกษาวิจัย เฉพาะเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมตามแนวทางพระพุทธศาสนา เป็นหลัก

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะ

การจัดการสิ่งแวดล้อม หมายถึง การดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นระบบ โดย การวางแผน การดำเนินงาน และการติดตามประเมินผล ปรับปรุง แก้ไขพัฒนาให้ดีขึ้น เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ต่อมวลมนุษยชาติโดยไม่กระทบต่อสิ่งแวดล้อม

แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อม หมายถึง การแสดงแนวทางการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมของนักคิดทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ

แนวทางพระพุทธศาสนา หมายถึง สิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และสิ่งแวดล้อมตามแนวคิดของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๑๔} ได้กล่าวถึงทัศนะของพระพุทธศาสนาที่มีต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ไว้ดังนี้

๑. พระพุทธศาสนามองธรรมชาติว่าเป็นที่รื่นรมย์ สอนให้มองเห็นและชื่นชมความงามตามธรรมชาติ และความสุขตามธรรมชาติ

๒. พระพุทธศาสนามองธรรมชาติทั้งหลายว่าเป็นเพื่อร่วมกฎธรรมชาติอันเดียวกับตน มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนกัน จำเป็นจะต้องมีความเมตตาต่อไป

๓. พระพุทธศาสนามองธรรมชาติโดยสัมพันธ์กับการพัฒนาตนเองของมนุษย์ว่าธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่า เอื้อต่อการพัฒนาตนเองของมนุษย์ เช่น ความวิเวกช่วยโน้มน้าวจิตใจ

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๒๐.

ให้สงบเป็นสมาธิ สภาพทั้งหลายที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติมีความเกื้อหนุนให้เกิดปัญญามองเห็นความจริงของโลกและชีวิต

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)^{๑๕} กล่าวไว้ในหนังสือ คนไทยกับป่า พอสรุปได้ว่าการแก้ปัญหาในการที่มนุษย์จะไม่ต้องไม่เบียดเบียนทำร้ายธรรมชาติ คือ การบริโภคด้วยปัญญาทำให้เกิดความพอดีและไม่ต้องไปเบียดเบียนทำลายธรรมชาติ ซึ่งความสุขที่แท้จริงของมนุษย์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับวัตถุบำรุงบำเรอ หรือวัตถุภายนอกเพียงอย่างเดียว แต่อยู่ที่ตัวเองซึ่งหาได้จากธรรมชาติ นอกจากนี้ถ้ามนุษย์นำธรรมชาติมาเป็นทรัพยากรก็ต้องทำลายธรรมชาติ และเมื่อทำลายธรรมชาติแล้วสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเสียหาย ภัยอันตรายก็จะเกิดแก่ตัวมนุษย์เอง ในการแก้ปัญหาจะต้องมีองค์ประกอบในการแก้ปัญหาที่ประสานกันเป็นระบบบูรณาการ ซึ่งต้องเริ่มตั้งแต่ ระดับพฤติกรรมระดับจิตใจ และระดับปัญญาโดยในระดับพฤติกรรมนั้นต้องมีกฎกติกาของสังคม และต้องสร้างความเคยชินเพื่อให้มีการปฏิบัติที่ควบคู่กันไป ต้องสร้างจิตสำนึกรับผิดชอบ มีความเมตตา กรุณา มีทำที่ของจิตใจที่ชื่นชมความงดงามของธรรมชาติ ฉะนั้น ป่าซึ่งถือว่าเป็นธรรมชาติที่สร้างความสมดุลให้กับโลกและมนุษย์จึงเป็นสิ่งที่มีความค่า เราจึงต้องร่วมมือกันปกป้องคุณค่าเพื่อให้ป่าคงคุณภาพสำหรับทุกชีวิตบนโลก

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต)^{๑๖} ได้แสดงปาฐกถาเรื่อง พระกับป่ามีปัญหาอะไร สรุปความตอนหนึ่งได้ว่า สำหรับมนุษย์ผู้มีกิเลสอันไม่ว่าจะอยู่ในบ้านหรืออยู่ในป่าก็ทำให้เดือดร้อนกันได้หมดสำหรับพระภิกษุในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ใช้ป่าเป็นที่ในการบำเพ็ญเพียร เพราะเป็นที่เหมาะสมสภาพแวดล้อมเป็นที่วิเวกเกื้อกูลแก่การบำเพ็ญเพียรทางจิตใจ จะได้ทำตนให้เป็นผู้หมดกิเลสต่อไป เมื่อหมดกิเลสแล้วจะไปอยู่บ้านหรือไปอยู่ป่า ก็ทำให้ร้นรมไปหมดเพราะฉะนั้นจึงควรจะช่วยกันรักษาป่าไว้ และสนับสนุนให้พระสงฆ์ได้ไปอยู่ป่าเพื่อจะได้อาศัยกายวิเวกน้อมนำจิตใจให้สงบให้ป่าเป็นที่บำเพ็ญเพียรขัดเกลาจิตใจให้หมดสิ้นไปแล้วท่านจะได้นำความสงบร่มเย็นนั้นออกไปเผยแผ่ให้ทั่วถึงในทุกที่ทุกสถานในการปฏิบัติตามหลักการที่กล่าวมานี้ มีข้อที่ควรระลึกไว้พอเป็นแนวทาง ดังนี้คือ

๑) มีข้อห้ามในพุทธบัญญัติมิให้ภิกษุตัดต้นไม้ หรือแม้แต่เด็ดดอกไม้ เก็บผลไม้ ถ้าภิกษุตัดต้นไม้เป็นการละเมิดพุทธบัญญัติผิดพระวินัย

๒) ถ้าภิกษุตัดต้นไม้ที่เป็นของหลวง หรือที่มีเจ้าของโดยเจตนาลักลอบตัดหรือทำลาย ก็จะเป็นความผิดทางพระวินัยอย่างร้ายแรง อาจถึงขั้นการขาดจากการเป็นพระภิกษุ

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), คนไทยกับป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๓), หน้า ๔๕ - ๔๖.

^{๑๖} พระเทพเวที (ปยุต ปยุตโต), พระกับป่ามีปัญหาอะไร, (กรุงเทพมหานคร: ชุมชนพุทธธรรมศิริราช, ๒๕๒๔), หน้า ๒๒-๒๖.

๓) ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ที่อยู่ในป่าจะเป็นการรักษาป่าโดยตัวของมันเอง โดยไม่ต้องให้พระทำหน้าที่อนุรักษ์ป่า

๔) ถ้าหากว่าการดำรงอยู่ของป่าเป็นไปเพื่อความร่มเย็นของประชาชนและสันติสุขของสังคม พระก็ควรที่จะแนะนำและสั่งสอนประชาชนให้เห็นความสำคัญของป่า และรู้จักอนุรักษ์ป่า

๕) ประชาชนหรือพุทธศาสนิกชนควรช่วยกันรักษาป่า และสนับสนุนให้พระสงฆ์ได้มีโอกาสใช้ป่าเป็นที่แสวงวิเวกในการบำเพ็ญสมณธรรม

๖) รัฐหรือทางการบ้านเมืองถ้าเห็นว่าการเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนา และการพัฒนาจิตใจของประชาชน พร้อมทั้งปรารถนาจะอุปถัมภ์พระสงฆ์ สนับสนุนให้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ควรสนับสนุนให้พระสงฆ์แสวงหาสิ่งวิเวกในป่าให้ป่าให้เป็นประโยชน์ในการบำเพ็ญสมณธรรม และรักษาป่าไว้เพื่อประโยชน์นี้ประการหนึ่งด้วย

๗) รัฐและประชาชนชาวไทย ถ้าเป็นแก่ประวัติศาสตร์และต้องการผดุงรักษาวัฒนธรรมประเพณีของชาติไทย ก็ควรจะรักษาดำรงให้วัด ทั้งวัดบ้านและวัดป่า เป็นต้น

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)^{๑๗} กล่าวไว้ในหนังสือ ธรรมและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ว่ามนุษย์ควรจะมีมโนคติต่อธรรมชาติ ไม่เบียดเบียน ให้มีความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ นอกจากนี้ควรมีสัมมาทิฐิ เกี่ยวกับธรรมชาติ คือควรเปลี่ยนวิถีชีวิตให้กลมกลืนกับธรรมชาติและต้องเปลี่ยนจิตใจให้ ละลดการ โลภ โกรธ หลง ควบคุมการใช้ชีวิตให้อยู่ในมัชฌิมาปฏิปทา มีความเห็นที่ถูกต้องเกี่ยวกับธรรมชาติแวดล้อม อีกประการสำคัญคือในประวัติพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงใช้วิถีชีวิตใกล้ชิดกับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ พระพุทธองค์ประสูติที่สวนลุมพินีวัน ตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์ ปรีชาพาณระหว่างต้นสาละคู่หนึ่ง และเมื่อออกผนวชทรงอาศัยอยู่ในวัดป่าเป็นสวนไผ่ชื่อว่าเวฬุวัน จำพรรษาอยู่ที่วัดเชตวัน ซึ่งเป็นวัดป่าเช่นกันนานถึง ๑๕ พรรษา จะเห็นได้ว่าแม้แต่พระพุทธองค์ยังทรงมีวิถีชีวิตอยู่กับธรรมชาติมาตลอด ซึ่งที่สำคัญทรงใช้ธรรมคือ ธรรมชาติดบรมสั่งสอนมนุษย์ให้เข้าใจในความเป็นธรรมชาติของสิ่งมีชีวิต

ทวิศักดิ์ บุตรตัน^{๑๘} กล่าวว่า การเกิดปรากฏการณ์โลกร้อน มีสาเหตุมาจาก ๒ ประการจากการวิเคราะห์และสันนิษฐานของนักวิทยาศาสตร์ ๒ กลุ่ม โดยกลุ่มแรกเชื่อว่าปรากฏการณ์โลกร้อนเกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์จากกิจกรรมต่างๆ อันนำมาซึ่งการเพิ่มจำนวนก๊าซเรือนกระจกนั้น โดยธรรมชาติของโลกจะสามารถรับมือและสร้างสมดุลเพื่อการปรับตัวของสิ่งมีชีวิตได้เอง ในขณะที่กลุ่มที่สองเชื่อว่า กิจกรรมที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นเช่น การทำให้เกิดจำนวนก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์จะยิ่งทวีความรุนแรง ถ้ามนุษย์ไม่ร่วมมือกันลดปริมาณการเพิ่มก๊าซดังกล่าว

^{๑๗} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ธรรมและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘), หน้า ๔๘.

^{๑๘} ทวิศักดิ์ บุตรตัน, สิ่งแวดล้อม (สมการแก้โลกร้อน ๙๘), มติชนสุดสัปดาห์, ฉบับประจำวันที่ ๑๐-๑๖ เมษายน ๒๕๕๒ ปีที่ ๒๙ : ๓๙.

ธนวัฒน์ จารุพงษ์สกุล^{๑๙} ผู้ทรงคุณวุฒิด้านธรณีวิทยา ได้กล่าวไว้ในหนังสือ โลกร้อนสุด ชั่วอนาคตประเทศไทย ว่า สาเหตุที่ทำให้เกิดการผันแปรของบรรยากาศโลกที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ อุณหภูมิของอากาศสูงขึ้น ทั้งนี้เพราะปรากฏการณ์เรือนกระจกกล่าวคือปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ที่เพิ่มสูงขึ้นจากการเผาไหม้ของเชื้อเพลิงที่เป็นน้ำมัน ไม้หรือถ่านหิน คนบนโลกใช้เชื้อเพลิงเพิ่มมากขึ้น ต้นไม้ที่ทำหน้าที่ดูดกลืนก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ลดน้อยลง ความสมดุลของก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ถูกทำลายไป ด้วยความที่ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์เป็นก๊าซที่ดูดกลืนความร้อนจากดวงอาทิตย์ได้ดี โดยไม่สะท้อนออกสู่อวกาศคล้ายกระจกที่กั้นความร้อนมิให้ออกจากเรือนกระจก จึงทำให้เรือนกระจกร้อนขึ้นปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ที่เพิ่มขึ้นจึงช่วยให้อุณหภูมิของโลกสูงขึ้นตามลำดับ ด้วยสาเหตุดังกล่าวอุณหภูมิบรรยากาศโลกจึงสูงขึ้น ส่งผลกระทบในหลายด้าน และที่น่าเป็นห่วงคือ อุณหภูมิที่เพิ่มขึ้นจะทำให้น้ำแข็งจำนวนมหาศาลบริเวณขั้วโลกละลายกลายเป็นน้ำไหลลงสู่มหาสมุทร ส่งผลให้น้ำทะเลสูงขึ้น เกาะบางเกาะอาจจมอยู่ใต้น้ำ เมืองที่มีพื้นที่ต่ำกว่าทะเลจะถูกน้ำท่วม ดังนั้นความไม่สมดุลในธรรมชาติอันเกิดจากน้ำมือของมนุษย์บนโลก จึงเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล

สมเด็จพระธีรญาณมุนี (เชมจารีมหาเถระ)^{๒๐} ได้แสดงปาฐกถาเรื่อง “วนกถา” กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับป่า พอสรุปความได้ว่า พระรัตนตรัย คือ พุทธรัตนะ ธัมมรัตนะ สังฆรัตนะ ล้วนเกิดขึ้นแต่ในป่าทั้งนั้น และเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานก็ปรินิพพานในป่าอีก คือนิพพานใต้ต้นรัง ซึ่งเป็นส่วนของพระเจ้ามัลลชาติริย์ เป็นอันได้ความว่า พระพุทธเจ้าเกิดในป่า ตรัสรู้ในป่า แสดงธรรมในป่า และปรินิพพานในป่า พระธรรมเทศนาถ้อยคำแรกของพระองค์แสดงในป่า พระธรรมเทศนาถ้อยคำสุดท้าย ที่เรียกว่า มหาปรินิพพานสูตร ก็แสดงที่ป่า คือป่ารังที่พระองค์ทรงแสดงนั่นเอง

๑.๕.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระกำไร แก้วเฮียง^{๒๑} ได้ศึกษาเรื่อง การสืบทอดแนวคิดของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่า ระบบความคิดของชุมชนในอดีตเกี่ยวกับการธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า เป็นการปลูกฝังให้สมาชิกภายในชุมชนมีการเรียนรู้อย่างมีแบบแผน การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้มีสาระสำคัญที่เน้นให้เกิดความสำคัญต่อคุณค่าของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติให้ผสมผสานกลมกลืนซึ่งกันและกัน

^{๑๙} ธนวัฒน์ จารุพงษ์สกุล, โลกร้อนสุดชั่ว วิกฤตอนาคตประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทฐานการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๔๖.

^{๒๐} สมเด็จพระธีรญาณมุนี (สนธิ์ เชมจารีมหาเถระ), “วนกถา”, (กรุงเทพมหานคร: จัดพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระธีรญาณมุนี (สนธิ์ เชมจารีมหาเถระ) ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๕), หน้า ๔๔.

^{๒๑} พระกำไร แก้วเฮียง, “การสืบทอดแนวคิดของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓).

พระอุปกรณ ชูเชื้อ^{๒๒} ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า พระสงฆ์มีบทบาทในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าด้วยคุณลักษณะทางพฤติกรรมภายนอกซึ่งพระสงฆ์ถือว่าเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อของประชาชนในการโน้มน้าวให้เข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

พระมหาสุภา อุทโท^{๒๓} ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ไทยใน ๒ ทศวรรษหน้า” พบว่า พระสงฆ์ควรมีบทบาทในการจัดวัดให้สะอาด สงบและมีที่ปฏิบัติธรรมจัดกิจกรรมต่างๆในวัดมากขึ้น พร้อมกับการให้คำปรึกษา ให้การศึกษาแก่ชุมชน และส่งเสริมภูมิปัญญาในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ทั้งป่าไม้และต้นน้ำ รวมถึงการจัดตั้งกลุ่มต่างๆขึ้นมาเพื่อเป็นองค์กรสำหรับการดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์สำหรับสังคม ตลอดจนการปลูกจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อมป่าไม้ให้มากขึ้นอันจะเป็นประโยชน์ต่อวิถีทางของการแสดงบทบาทของพระสงฆ์ในอนาคตต่อไปงานวิจัยนี้เกี่ยวข้องกับการศึกษาของผู้วิจัยในด้านการให้ข้อมูลด้านบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์และสร้างจิตสำนึกดูแลทรัพยากรป่าไม้

จิรศักดิ์ สิววัฒน์^{๒๔} ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าของจังหวัดนครราชสีมา : ศึกษาเฉพาะกรณีพระเทพสีมาภรณ์ เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา” พบว่า พระเทพสีมาภรณ์ได้นำเอาหลักธรรม “นิพพิทกสูตร” อันกล่าวถึงการกระทำที่เกื้อกูล อำนวยความสุข ความเจริญในการดำเนินชีวิตที่ทำแล้วได้กุศลมาอธิบายให้พระสงฆ์และประชาชนได้มีจิตสำนึกในการร่วมกันอนุรักษ์ป่า ซึ่งมี ๖ ประการด้วยกัน คือ อารามโป การปลูกสวนป่าให้ร่มรื่น เพื่อคนได้พักผ่อน วนโรปา การปลูกต้นไม้ชนิดต่างๆ เสด็จการกา การสร้างสะพาน ปญฺจะ การสร้างประปาหรือแหล่งน้ำ อุทปานญจะ การจัดหาน้ำดื่ม ขุดบ่อสร้างถังเก็บน้ำไว้ให้บริการแก่คนทั่วไป อุปสยง การสร้างหรือการให้ที่พักอาศัยและนำเอาหลักธรรมที่เกื้อกูลป่าและการอนุรักษ์ป่า คือ สังวรปธาน คือการระวังป่าจะหมดไป ต้นไม้จะตาย ปหานปธาน การละเว้นจากการตัดไม้อย่างเด็ดขาด ภาวนาปธาน การให้ความสนใจเพาะพันธุ์ไม้ต่างๆ และ อารักขปธาน การให้การดูแลรักษาป่าให้คงอยู่ตลอดไป ซึ่งผลงานวิจัยนี้เป็นผลงานที่มีความเกี่ยวข้องกันผลงานของผู้วิจัยในด้านที่ได้กล่าวถึงบทบาทการอนุรักษ์ป่าโดยตรงซึ่งผู้วิจัยสามารถนำมาเป็นกรอบในการดำเนินการวิจัยในส่วนที่เกี่ยวข้องได้

^{๒๒} พระมหาไพสิทธ์ สัตยาภูษ, “บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน ศึกษากรณี : พระเทพสีมาภรณ์กับการพัฒนาชนบทในจังหวัดนครราชสีมา”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาพัฒนชนบทศึกษาศาสนาบัณฑิตวิทยาลัยและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐.

^{๒๓} พระมหาสุภา อุทโท, “*บทบาทพระสงฆ์ใน ๒ ทศวรรษหน้า* (๒๕๔๑-๒๕๖๐),” *วิทยานิพนธ์การพัฒนชุมชนมหาบัณฑิต*, (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หน้า ๒๕.

^{๒๔} จิรศักดิ์ สิววัฒน์ “*บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าของจังหวัดนครราชสีมา : ศึกษาเฉพาะกรณีพระเทพสีมาภรณ์ เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา*”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา พัฒนาชุมชน* (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๔๔). หน้า ๑๒.

นภดล เมธาวิทย์^{๒๕} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านยางโพน อำเภอมือเมือง จังหวัดนครสวรรค์” พบว่า โครงการพัฒนาที่ดำเนินโดยพระสงฆ์ ส่วนใหญ่เกิดจากความศรัทธาเริ่มของพระสงฆ์เอง และบางโครงการเกิดจากแรงผลักดันและสนับสนุนจากรัฐบาล พระสงฆ์ได้เข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาชุมชน เนื่องจากความเมตตาสงสาร และต้องการช่วยเหลือชาวบ้านให้พ้นจากความทุกข์ยาก ซึ่งความต้องการนี้ก็ตรงกับความต้องการของชาวบ้านที่เห็นว่าพระสงฆ์ควรมีส่วนร่วมในความรับผิดชอบในการพัฒนาชุมชนโดยการก่อตั้งโครงการธรรมทูต และโครงการธรรมจาริก ซึ่งเป็นการส่งพระสงฆ์ออกไปเผยแผ่พระศาสนาในชนบทรวมทั้งให้ความรู้และคำแนะนำเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนไปพร้อมกัน การเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ ทำให้พระสงฆ์ต้องพยายามประนีประนอม ความเชื่อทางศาสนากับเป้าหมายทางเศรษฐกิจ มีการนำพุทธธรรมมาเน้น หรือขยายความให้เกี่ยวข้องกับพัฒนาการมากขึ้น

สุเมธ ทรายแก้ว^{๒๖} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ : ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนมีดังนี้

๑) การได้รับการสนับสนุนจากภายนอก เช่น การพัฒนาความคิด การฝึกอบรม

๒) สถานการณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การเผชิญปัญหา หรือความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ปัจจัยสิ่งแวดล้อมและความสะดวก ซึ่งผลงานการวิจัยนี้เกี่ยวข้องกับการศึกษาของผู้วิจัยในด้านการสร้างจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

บำรุง คูหา^{๒๗} นักวิชาการป่าไม้ ๕ สำนักงานป่าไม้บ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ได้เสนอบทความทางวิชาการเรื่อง “การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในวัดและโรงเรียน” ในการประชุมวิชาการป่าไม้ พอสรุปได้ว่า วัดและโรงเรียนเป็นสถานที่สำคัญของสังคมไทย เป็นแหล่งให้ความรู้ ค่านิยม และทัศนคติ และช่วยเหลือหลอมกลมเกลียว ชีวิตจิตใจของประชาชนและเยาวชน โดยที่วัดจะให้การอบรมทางจิตใจเพื่อการดำเนินชีวิต สำหรับโรงเรียนก็เป็นแหล่งการศึกษาให้ความรู้ พัฒนาความคิดและจิตใจของเยาวชน วัดและโรงเรียนจึงมีบทบาทอย่างมากในการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการพัฒนา และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ปัจจุบันวัดและโรงเรียนจำนวนมากที่ส่งเสริมให้มีกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เช่น การรักษาป่าไม้ การปลูกและการบำรุงรักษาต้นไม้ เป็นการเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ ช่วยปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้ได้ประโยชน์จากป่าและต้นไม้ที่อนุรักษ์ไว้โดยตรง นอกจากนี้ยังเป็นตัวอย่างให้ประชาชนเห็นความสำคัญของต้นไม้ได้เป็น

^{๒๕} นภดล เมธาวิทย์, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านยางโพน ตำบลนครสวรรค์ อำเภอมือเมือง จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๑), หน้า ก-ข.

^{๒๖} สุเมธ ทรายแก้ว, “ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จังหวัดอุดรธานี.” วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖). หน้า ๑๔.

^{๒๗} บำรุง คูหา, การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และโรงเรียน, (เอกสารทางวิชาการ การประชุมวิชาการป่าไม้ประจำปี ๒๕๒๒ วันที่ ๑๙-๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๒๒ กรมป่าไม้), หน้า ๑๔๐.

อย่างดี ซึ่งการอนุรักษ์เหล่านี้สมควรที่จะได้รับการสนับสนุนส่งเสริม เผยแพร่ให้กับประชาชนได้รับทราบและนำไปเป็นตัวอย่าง

จากแนวความคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพอสรุป และแสดงให้เห็นว่า ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องใหญ่ ที่มีความสำคัญ เพราะปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อมนุษย์ เพราะเป็นแหล่งที่พักอาศัยปัจจัยสี่ สิ่งแวดล้อมในปัจจุบันเริ่มที่จะเสื่อมโทรมไป ดังนั้น จึงมีการจัดการสิ่งแวดล้อม เพราะเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมย่อมส่งผลกระทบต่อระบบชีวิตทุกชีวิต ทำให้หลายฝ่ายได้ตระหนักและหันมาดูแลสิ่งแวดล้อมกันมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธศาสนานำโดยพระสงฆ์ในยุคปัจจุบัน และกลุ่มองค์กรต่างๆ เพื่อบำรุง รักษา และจัดสิ่งแวดล้อมที่เหลืออยู่ให้เกิดประโยชน์คุ้มค่ามากที่สุด

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีขั้นตอนของการดำเนินการวิจัยดังนี้

๑. ขั้นศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูล

- ข้อมูลเอกสารปฐมภูมิ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ข้อมูลเอกสารทุติยภูมิวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องทั้งภาษาไทยและต่างประเทศ
- ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมตามแนวทางพระพุทธศาสนา
- รวบรวมข้อมูลตามโครงสร้างของเนื้อหา

๒. ขั้นเรียบเรียงข้อมูล

- เรียบเรียงตามโครงสร้างเนื้อหา กรอบแนวคิดในการวิจัย
- เรียบเรียงข้อมูลตามสารบัญ

๓. ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

- วิเคราะห์ข้อมูลทั้งเอกสารชั้นปฐมภูมิ ทุติยภูมิ และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง
- วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบโจทย์ที่กำหนดไว้ตามวัตถุประสงค์
- ลงมือเขียนตามสารบัญ
- สรุปและนำเสนอ

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. เพื่อเข้าใจแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมของศาสตร์สมัยใหม่ และในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๒. เพื่อนำแนวคิดและรูปแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมมาเป็นแนวทางในการดำเนินการจัดการสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน

๑.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย

